

ПОГОВОР

О ПАРАДОКСИМА И ПОЕЗИЈИ ЈОВАНА ЈОВАНОВИЋА ЗМАЈА

Писати о животу и књижевној судбини Јована Јовановића Змаја значи суочавати се непрестано са низом најразноврснијих парадокса.

Први парадокс био би онај везан за песникову биографију. Иако је у питању један од знаменитијих српских песника XIX века, у есејистици, књижевној критици, као и хронологији (у приређеним издањима Змајевих дела) наводе се различити датуми како рођења, тако и смрти Јована Јовановића. Поред тачног датума песниковог рођења – двадесет четвртог новембра 1833. године, неретко се наилази и на погрешан датум, двадесет седми новембар. Иста је ситуација и са датумом песникове смрти – упркос чињеници да је Змај преминуо првог јуна 1904. године¹, у многим текстовима, чак и таквим које су писали Змајеви савременици и познаници, као датум Јовановићеве смрти бива наведен трећи јун. Коментаришући помену-те датумске непрецизности, један од Змајевих биографа, Васа Стајић, у тексту „Јован Јовановић Змај“, закључио је „Све то ништа не мења на ствари, али народ један не сме бити толико алкав, па трпети и понављати оваке нетачности о своме угледном песнику.“² У истом тексту,

Стајић је указао на чињеницу да је распрострању уве-рења о трећем јуну као датуму Змајеве смрти допринело ондашње Министарство просвете. Наиме, доневши одлуку да се обележи двадесет и пет година од смрти Јована Јовановића Змаја, Министарство просвете 1929. године³ расписом је „...позвало основне и средње школе да у дан 3. јуна проговоре ученицима о песнику.“⁴ Занимљиво је да ће трећи јун бити наведен као датум Змајеве смрти и у тексту „Сећање на чика Јову Змаја“ (1951), чији је аутор Јовановићев пријатељ Миле Павловић, који је проводио време са Змајем у београдској кафани „Хајдук Вељко“, навраћао у Змајев стан у Београду („Становао је прво у Фишеклији, у кући Ваљевца, где је данас чешко посланство, па се после преселио код Драгог Стаменковића, на углу данашње Московске и Кнез Милошеве улице.“⁵) и чак био присутан у Змајевој кући у Сремској Каменици у тренутку Змајеве смрти („Не могући да се скраси у Загребу ни колико у Београду, он је потражио своје последње уточиште у Срему, где је и завршио свој животни пут 3

³ Годину дана раније, 1928. године, по наређењу Министарства просвете и Министарства трговине, све школе у Србији прославиле су Бардов дан – дан Стевана Владислава Каћанског, песника којем је Змај посветио две песме немале уметничке вредности („Побри Стеви В. Каћанском“, 1857. и „Побри Стевану Каћанском тужна и последња“, 1890). У питању је, такође, књижевник око чијег датума рођења су постојале недоумице. За датум рођења Старог барда узимао се крај децембра 1828. године. Тек 1940. године, када је Гојко Каћански у *Гласнику историјског друштва у Новом Саду* објавио *Протоколе кристених*, установљено је да је Стари бард рођен 5. јануара 1829. године. Више о овоме: Миливој Ненин, „Одломци о Каћанском“, *Поџа*, год. 49, бр. 427, јануар-фебруар 2004, стр. 34-42. Дакле, две године заредом (1928, 1929), погрешно су прослављани сто година од рођења Стевана Владислава Каћанског и двадесет и пет година од смрти Јована Јовановића Змаја.

⁴ Васа Стајић, „Јован Јовановић Змај“, *Летопис Матице српске*, год. 104, књ. 323, св. 2, фебруар 1930, стр. 102.

⁵ Миле Павловић, „Сећање на чика Јову Змаја“, *Књижевне новине: лист за књижевност и културу*, год. IV, бр. 20, уторак, 15. мај 1951, стр. 4.

¹ Датуми Змајевог рођења и смрти наводе се овде према старом календару.

² Васа Стајић, „Јован Јовановић Змај“, *Летопис Матице српске*, год. 104, књ. 323, св. 2, фебруар 1930, стр. 106.

јуна (по старом) 1904. године. То је било у Каменици, у кући број 148, на домаку Новог Сада и Фрушке Горе.“⁶ Првом и трећем јуну, као датумима Змајеве смрти, крајем XX века, приређивач *Избраних песама* Јована Јовановића Змаја („Драганић“, 1995), Драгиша Живковић, прикључиће и трећи датум – први јул⁷. Ипак, будући да се ради о изузетно савесном, педантном и чак претерано акрибичном текстологу, који је и више него детаљно читао и коментарисао приређивачке подухвате других научника⁸ (а да издање које сам приреди остави са таквом грешком у хронологији), претпоставићемо да је први јул заправо штампарска погрешка.

Други парадокс тицао би се управо начина приређивања Змајевих књижевних дела. Иако Јован Јовановић Змај спада у класике српске књижевности, издања Змајеве поезије обилују нетачним, непоузданим и непровереним подацима, почевши од *Певаније Змај-Јована Јовановића*, објављене за Змајева живота (1882), са поговором Антонија Хацића („Змај-Јован Јовановић“), у којем се Хацић служио подацима о Јовановићевом животу и раду из *Беседе* Мише Димитријевића (1874)⁹, али правећи, уједно, грешке за које је и

Змај знао, одобревши, упркос свему, објављивање овог издања; преко различитих сабраних/одабраних дела, са непоузданим критичким апаратом или предговором/поговором, са обиљем нетачних података, све до најновијих избора из Змајеве поезије, у којима се грешки у библиографији и хронологији. Године 1930, као 218. књига 33. кола Српске књижевне задруге, објављени су *Ђулићи и Ђулићи увеоци* Јована Јовановића Змаја „с уводом Павла Поповића“. Мада потекло од угледног и утицајног историчара српске књижевности, предговор „Јован Јовановић Змај и његови Ђулићи“ Павла Поповића садржи мноштво нетачних података, везаних преваходно за детаље из Змајевог живота, а уз то су и неке значењске нијансе Змајеве интимне лирике Поповићу измицале, на шта је указао Милан Шевић у студији *Змајеви Ђулићи и Ђулићи увеоци у издању Српске књижевне задруге*, 1932. године. Приказујући Задругоино издање Змајеве поезије и задржавајући се, посебно, на анализи предговора Павла Поповића, Шевић компетентно и с правом истиче да Поповић анализу Змајевих песама махом своди на препричавање, а опис детаља из Змајевог живота на домишљање/измишљање, при чему је Поповићева способност естетичке процене књижевних дела, по Шевићу, врло „примитивна“¹⁰, а понекад чак оптерећена и логичким противречностима¹¹.

¹⁰ У оцени Змајевих песама Поповић углавном користи атрибут „лепо“ – у Змајевим песмама лепо су осећаји/идеје/мисли „Међутим је и оцењивање овога писца врло примитивно. Већином је употребљен који естетични предикат или и који предикат ширега обима (лепо, врло лепо, одлично). Примитивност је у томе што се готово све своди на на естетичне предикате пре но што су ови диференцовани и модификовани, те стога још мање сазнајемо што о појединим песмама или о њиховим деловима.“ Милан Шевић, *Змајеви Ђулићи и Ђулићи увеоци у издању Српске књижевне задруге*, Штампарија Дунавске бановине, Нови Сад, 1932, стр. 17.

¹¹ „Писање *Увелака*, очевидно, – вели писац – било је такођер у једном расположењу, али само у почетку [значи да није могло бити 'такођер у једном расположењу'], прве године, рецимо, кад је по свој прилици већина од њих и

⁶ Исто, стр. 4. Навођење нетачног датума Змајеве смрти даје нам за право да преиспитамо и податке које је Павловић навео о томе да су у тренутку Змајеве смрти у његовој кући у Сремској Каменици били присутни Лаза Костић, Симо Матавуљ и Јаша Томић.

⁷ Јован Јовановић Змај, *Избране песме*, приредио Драгиша Живковић, „Драганић“, Београд, 1995, стр. 236.

⁸ Видети: Драгиша Живковић, „О критичком издавању српских писаца“, *Летопис Матице српске*, год. 155, књ. 423, св. 4, април 1979, стр. 668-682.

⁹ Миша Димитријевић, „Беседа, коју је приликом прославе двадесетогодишњег певања Змај-Јована Јовановића у свечаној седници Књижевног одсека 'Матице српске' говорио Миша Димитријевић“, *Јавор: лист за забаву и науку*, год. 3, бр. 31, 1874, стр. 961-974. и „Беседа, коју је приликом прославе двадесетогодишњег певања Змај-Јована Јовановића у свечаној седници Књижевног одсека 'Матице српске' говорио Миша Димитријевић (свршетак)“, *Јавор: лист за забаву и науку*, год. 3, бр. 32, 1874, стр. 999-1014.

Један од парадокса јесте и то што су грешке у потоњим издањима Змајевих дела углавном правили највећи познаваоци и најистрајнији проучаваоци стваралаштва овог писца. Тако, приређујући *Песме* Јована Јовановића Змаја за Едицију *Српска књижевност у сто књига*, Младен Лесковац, у *Библиографији* нетачно наводи место објављивања треће свеске Змајевих *Снохватица* (Београд уместо Сремских Карловаца)¹², као што Славко Гордић за *Песме Мирза-Шафије* (Беч, 1871) наводи тачну годину публикавања, али погрешан град – Нови Сад.¹³

Парадоксалан је, рекло би се, чак и сâм наслов *Сабрана дела Змаја Јована Јовановића* (прир. Јаша М. Продановић), јер, упркос томе што су објављена у шеснаест књига и иако су сасвим солидно приређена, ова сабрана дела нису потпуна и тешко да ће се икад на једном месту сакупити (тј. у саставу једног издања објавити) све што је Змај написао у току завидно дугог века „певања и борбе“.¹⁴ С друге стране, приликом успостављања основног текста Змајевих песама требало би избећи ослањање на неки од већ постојећих избора поезије овог

написана'. Требало је рећи: првих година, али ни првих година није 'већина од њих и написана'.“ Исто, стр. 15.

¹² Јован Јовановић Змај, *Песме*, избор и предговор Младен Лесковац, Библиотека *Српска књижевност у сто књига*, књ. 24, Магица српска, Нови Сад, СКЗ, Београд, 1970, стр. 419.

¹³ Јован Јовановић Змај, *Изабране песме*, приредно Славко Гордић, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци-Нови Сад, 2003, стр. 204.

¹⁴ Године 1946, Васа Стајић приказао је *Сабрана дела Змаја Јована Јовановића*, изневши предлоге за допуну десете књиге, у којој је сакупљена Змајева проза. Уколико би се у обзир узели, по Стајићевом предлогу, политички и хумористичко-сатирични листови у којима је Змај сарађивао или које је уређивао, чак и потоња издања Змајеве прозе захтевала би озбиљне допуне. Видети: Васа Стајић, „Више Змајеве прозе!“, *Летопис Матице српске*, год. 120, књ. 356, св. 1-2, јануар-фебруар, 1946, стр. 133-136.

песника. Тако, полазећи од прве књиге *Одабраних дела Јована Јовановића Змаја*, тј. од *Булића и Булића увелачка*, који су изашли у редакцији Младена Лесковца, а која је приредио Драгољуб Павловић, многи приређивачи су, не проверивши претходно (и пре свега!) издања објављена за Змајева живота, па чак не гледајући ни *Сабрана дела Змаја Јована Јовановића*, која је приредио Јаша М. Продановић, текст другог „Булића увеока“ скратили за читаву једну строфу! (Немогуће је не сетити се већ наведених речи Васа Стајића о алкавости и понављању нетачности о нашем угледном песнику).

Трећи парадокс био би тај да иако је у питању несумњиво популаран песник, есеји посвећени Змају најчешће настају одређеним поводом – везани су обично за обележавање годишњица Змајевог рођења/смрти/почетка књижевног рада, или, пак, за приређивање (избора из) Змајевих дела. Изузтак представља текст „Змајев национализам“, који је петнаестогодишњи Милан Кашанин објавио у сомборском листу *Слога*¹⁵, као и студије појединих историчара књижевности који су деценијама проучавали Змајево стваралаштво и писали о њему, независно од јубилеја.

Четврти парадокс могли бисмо именовати језичким парадоксом, иако је он последица друштвено-историјских прилика у којима је Јован Јовановић Змај живео и које су се одразиле, дубоко и суштински, на његов књижевни рад. Песник са којим се најчешће улази у књижевност (махом паралелно са народним умотворинама, након, а некад и пре њих, деца се упознају са Змајевом поезијом), песник са којим се усваја српски језик и

¹⁵ М. К., „Змајев национализам“, *Слога: недељни политички лист*, Сомбор, год. VI, бр. 45, недеља, 7 (20.) новембар 1910, стр. 1.

знање о српској књижевности, Змај је, због околности у којима је одрастао, био принуђен да самостално и постепено – учи српски језик! Насилни и нагли процес мађаризације, тј. „...тежња Мађара да Хунгарију претворе у земљу једног народа, у Мађарорсаг.“¹⁶, као део државне и културне политике, обележио је детињство и рану младост Јована Јовановића, припадника мањинског, српског народа у Угарској. Дотадашњи језик државне администрације и школства – латински језик – тридесетих и четрдесетих година XIX века, бива замењен мађарским језиком „Државна власт нарочито пожурује учење ‘домовинског језика’, то јест мађарског, па се и за новосадску српску гимназију доноси 1833 закључак да нико убудуће не може бити изабран за њена професора ко не зна ваљано мађарски; сам Шафарик мора да предаје мађарски језик, па због тога, очајан и обузет мрачним слутњама, напушта Нови Сад. Почетком пак 1845 и новосадски магистрат напушта латинско званичење, а уводи мађарско.“¹⁷ Змајев отац, Павле Јовановић, угледни чиновник новосадског Магистрата „...званичи мађарски од године 1845., и то му не пада лако: јер, концем године 1849., он за себе каже да зна српски, латински и немачки, а само *etwas ungrish* [помало, нешто мало мађарски, прим. М. Ћ.]“¹⁸ Мађарско званичење, уведено у новосадски Магистрат 1845. године, биће разлог прекида редовног тока школовања Јована Јовановића, који, као будући

правник и чиновник овог Магистрата (што је била жеља Павла Јовановића, никада Змајева), одлази „не у Беч или Париз, него у Халаш, да учи мађарски.“¹⁹ Змајева сећања на дане проведене у гимназији нимало нису весела, а песник им је упечатљив израз дао у песми *А верујте* „Како су се по школама / За нас старали, / Немчали смо, латинали / И маџарали. // Хвалише нам све језике, / Њима с’ зборит сме, / Само језик миле мајке, / Само српски не.“ Пишући о Змајевом језику, Васа Стајић запажа „Аутор неколико збирки стихова и уредник *Јавора* 1862, Змај још не зна да пише будуће време глагола, и још дуго потом не уме да прави партицип садашњег времена (*врати ће мо*, њему су три речи; 1860. каже он *писајући*, а још 1872. *жигосајући*, и још 1892. *образложавајући*).“²⁰ Ипак, „језик миле мајке“ Јован Јовановић учиће посредством вишедеценијског брижљивог ишчитавања Вуковог *Рјечника*, који ће Змају, као и Костићу, служити не само за изналагање необичних, несвакидашњих, мање познатих речи, које у књижевном делу могу изазвати ефекат зачудности, већ и за најелементарније упознавање са српским језиком (Змајев пријатељ Јован Максимовић, који је, уз допуштење Марије Костић, након Змајеве смрти прегледао и пописао књиге заступљене у песничковој библиотеци, запазио је „Од силне, дугогодишње и сталне употребе Змајев примерак *Рјечника* беше сав исцепан и разлистан...“²¹). Змајево предано бављење српским језиком обележено је укључивањем, 1862. и 1863. године, у покрет новосадских Српкиња „за пречишћавање и говорног и књижевног језика“

¹⁶ Васа Стајић, *Јован Јовановић-Змај: живот и дело*, Admiral Books, Београд, 2008, стр. 26.

¹⁷ Васа Стајић, „Увод“, у: *Политичке песме Јована Јовановића Змаја*, приредили Васа Стајић и Младен Лесковац, Издања просветно-издавачке задруге „Змај“, бр. 2, Нови Сад, 1945, стр. IV-V.

¹⁸ Васа Стајић, *Јован Јовановић-Змај: живот и дело*, Admiral Books, Београд, 2008, стр. 26.

¹⁹ Исто, стр. 26.

²⁰ Исто, стр. 136.

²¹ Јован Максимовић, „Змајева лектира“, *Српски књижевни гласник*, књ. XVII, бр. 3, 1. август 1906, стр. 199.

(тј. за замену позајмљеница речима српског језика), као и брижљивим дугогодишњим прикупљањем речи за *Речник Српске академије наука* за који је овај књижевник сакупио укупно десет хиљада речи.²² Иако у почетку несигуран у употреби матерњег језика, касније Змај постаје један од најбољих познавалаца српске граматике, те ће, тако, овај писац, као уредник *Невена*, својим младим читаоцима саветовати да се посвете учењу свог језика („Драги мој драговићу, пре свега се потруди да српски језик (и правопис) боље научиш. То је темељ, на коме после можеш даље зидати. А темељ ваља да је јак и чврст.“, „Учи боље српски језик. Па се онда опет јави.“, „Исправљам ти некоје грешке: уместо *‘просијак’* (које речи и нема у Вуковом речнику) правилније је казати *‘просјак’*. – *‘Хрђа’*, *‘хрђав’* погрешно је, треба писати *‘рђа’*, *‘рђав’*. – Није *‘скакајући’*, него *‘скачући’*, – *‘Претиснути’* не ваља, него, *‘притиснути’*. – Као год што је од глагола *‘јести’* прво лице садашњег времена *‘једем’* (а не *‘једим’*), тако је и од глагола *‘грести’* *‘гредем’*, – не *‘гредим’*.“, „За тебе је још рано да друге саветујеш (место тога боље би било да читаш добре српске књиге, те да боље научиш српски језик).“, само су неки од Змајевих савета)²³. Разумљиво је, стога, што се Змај, према речима Јована Максимовића „... увек љутио кад му професори, издавачи и уредници његових песама, брљају

по његовом мајсторском језику, дирају у граматичку и правописну страну његових дела.“²⁴, као што се неодрживом указује замерка Милана Кашанина изречена поводом Змајевог језика у приватној преписци „У његовим писмима, више него његова брзоплетост запрепашћује његова неписменост, неочекивана од уредника новина и часописа.“²⁵

Пети парадокс тицао би се потешкоћа око разлучивања оригиналног Змајевог стваралаштва од превода, прерада, пастиша и сл. Велика моћ асимилације, комбиновање свог и прочитаног/преузетог, концепција преводилачког акта ближа доситејевском (осамнаестовековном) него савременом моделу, отежава анализу Змајевог стваралаштва и његово раздвајање од страних утицаја (капитална је, у овом домену, монографија Јевта М. Миловића *Јован Јовановић Змај и њемачка књижевност*, као што су интригантни прилози Божидача Ковачека „Петефи > Змај < Бранко“ и „Змајев примерак Петефијевих дела“²⁶, у којима је пружен увид у Змајеву песничку и преводилачку „радионицу“ и посредством којих се могу испратити Змајеве песничке и преводилачке слободе – додавање/одузимање строфа, измена стихова, промена смисла, прилагођавање Петефија Бранку Радичевићу, српској читалачкој публици и српском „духу“, каквим га је видео Змај). Парадоксално је (или само константно „аљкаво“, да се послужимо речима Васе

²² Видети о овоме: Јован Максимовић, „Змајева лектира“, *Српски књижевни гласник*, књ. XVII, бр. 3, 1. август 1906, стр. 202. и Васа Стајић, *Јован Јовановић-Змај: живот и дело*, Admiral Books, Београд, 2008, стр. 136.

²³ Колико је Змај пажње посветио раду на подучавању деце и омладине српском језику сведоче и примери из књиге (наведене су странице на којима се јављају овакви Змајеви савети/прекори/исправке): *Отворена писма Јована Јовановића Змаја (Невен 1880–1904)*, приредила Зорица Хаџић, Змајеве деचे игре, Нови Сад, 2009, стр. 35, 37, 38, 40, 46–49, 72, 73, 77, 80, 81, 83, 86, 90, 96, 99, 100, 101, 105, 106, 110, 115, 118, 119, 124, 128, 130, 139, 140, 146, 149.

²⁴ Јован Максимовић, „Моји спомени о Змај-Јовану“, *Летопис Матице српске*, год. 104, књ. 325, св. 1/3, јул-август-септембар, 1930, стр. 90.

²⁵ Милан Кашанин, „Судбине и људи“, *Летопис Матице српске*, год. 141, књ. 396, св. 2–3, август-септембар 1965, стр. 101.

²⁶ Божидар Ковачек, „Петефи > Змај < Бранко“ и „Змајев примерак Петефијевих дела“, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. 21, св. 1, 1973, стр. 143–147.

Стајића) што ни до данас нису детаљније испитане везе Змајеве поезије и других књижевности, односно што нису (п)описани утицаји европских песника на Змаја и начин песниковог умећа преображаја позајмљеног/туђег у своје и иновативно.

Шести парадокс могао би се означити као рецепцијски парадокс. Јован Јовановић Змај један је од највише хваљених и прослављаних, али уједно и један од најоспораванијих и најчешће критикованих српских песника, како за живота, тако и након смрти. Док су поједини сегменти Змајевог опуса избегли готово све приговоре, политичка и политичко-сатирична поезија овог уметника била је чест предмет како књижевнокритичке тако и идеолошке осуде. Негативан суд који је Љубомир Недић изнео поводом Змајеве политичке поезије, радикализоваће, седам деценија касније, Милан Кашанин. По Недићу, Змај је „стихотворац“ а не песник, неко ко пише „политичке памфлете и уводне чланке у стиховима“. По Кашанину, Змај је одговоран за вулгаризовање српске поезије, и такође је одређен као стихотворац и неко чија је поезија заправо „новинарство у стиховима“. Недић указује на рационализам Змајеве поезије, а Кашанин као значајну одлику Јовановићевог песништва издваја мисаоност²⁷. Оба критичара пажњу посвећују Змајевој популарности, уједно је излажући критици, будући да је ова популарност задобијена политичким песмама, у којима, по Недићевом и Кашаниновом мишљењу,

²⁷ За разлику од Љубомира Недића и Милана Кашанина, Миодраг Павловић, не негирајући „масивност његове рационалности“, издваја уједно и Змајеве песме које се могу одредити као „прави програми ирационализма у нашој поезији“. Миодраг Павловић, „Поезија Јована Јовановића Змаја“, у: *Поезија и култура: огледи о српским песницима XIX и XX века*, Нолит, Београд, 1974, стр. 51.

поезије уопште ни нема. Према Змајевом идеолошком опредељењу (либерализму, антиклерикализму) аристократа Недић заузима негативан став, а Кашанин такође подвлачи „Сви најзначајнији наши писци XIX века – изувезши, но не увек, Ђуру Јакшића – најбољи наши песници, приповедачи, романсијери, драматичари – треба ли их ређати? – владика Његош, Јован Ст. Поповић, Јаков Игњатовић, Лаза Костић, Лаза Лазаревић, Симо Матавуљ, Стеван Сремац – и сви наши велики историчари, књижевни критичари, филозофи и моралисти – Иларион Руварац, Стојан Новаковић, Љубомир Недић, Божидар Кнежевић, Богдан Поповић – сви су они били конзервативних погледа на свет. Једино се Змај бојао да није доста напредан.“²⁸ Идеолошки острашћено читање Костићеве књиге о Змају, у којој је кроз опозицију славуј : змај²⁹ проблематизована естетска вредност Змајеве политичке поезије, понудио је Јаша Томић³⁰, представник политичке опције за коју се Змај определио, након распада Српске народне слободоумне странке Светозара Милетића. Насупрот Томићу, *најмлађи књижевни пријатељ* Лазе Костића, Светислав Стефановић, непосредно након Змајеве смрти, 1904. године, држећи се више естетских него идеолошких критеријума, истакао је да

²⁸ Упореди: Љубомир Недић, „Змај“, у: *Из новије српске лирике: критичке студије*, Штампарнија Краљевине Србије, Београд, 1893, стр. 63-99. и Милан Кашанин, „Судбине и људи“, *Летопис Матице српске*, год. 141, књ. 396, св. 2-3, август-септембар 1965, стр. 94-104.

²⁹ Пишући о Костићевој монографији о Змају, према речима Анице Савић Ребац, Слободан Јовановић слику „о двама силама у песнику, о славују и змају“ назвао је „суптилним парадоксом“. Видети. Аница Савић Ребац, „Лаза Костић као тумач поезије Змајеве“, *Српски књижевни гласник*, нова серија, књ. XVIII, бр. 3, 1. октобар 1929, стр. 210-214.

³⁰ Јаша Томић, „Др Лаза Костић и ‘Змај’“, у: Јаша Томић, *Књижевно-критички и филозофски списи*, приредио Никола Грдинић, Прометеј, Нови Сад, 2007, стр. 89-104.

Змај нема широку културу (песнику је замерено недо-вољно познавање „страних културних тековина“), нити нових идеја (при чему се читалац не може ослободити утиска да је Змај претерано о-/за-црњен, како би на так-вој, тамној подлози, као контраст, у пуном сјају, у Сте-фановићевом огледу, синула нова, „најмлађа“ песничка генерација), да би закључио „... да ако Змај има песничке вредности та песничка вредност не може бити ни у његовим сатиричким ни политичким песмама, јер би по том мерилу и Сима Лукин Лазих имао немалу песничку вредност.“³¹ Двадесет и пет година касније, у тексту „О политичкој поезији. Поводом прославе Змајевог“, Сте-фановић донекле ублажава негативан суд о Змајевој по-литичкој поезији, указујући на чињеницу да су неки од најетеричнијих, „најчистијих“ европских лиричара били уједно и политички песници (попут Бајрона, Блејка, Бра-унинга, Свинберна, Худа, Фрајлиграта, Хервега, Хајнеа, Демела, Чеха, Безруча, Пушкина, Мицкјевича, Блока и Гетеа), при чему, овом приликом, Стефановић цитира Ге-теове речи „Politisch Lied – garstig Lied (политичка песма – гадна песма)“³², дајући им битно ново тумачење „Да-нас када су не само поезија него и све уметности обухва-тиле и царство ружнога – та реч о гадној, ружној песми, није више тако битна као некад.“³³ Ове Гетеове речи, не-ретко навођене при анализи Змајевог поезије, цитираће и оснивач Гетеовог друштва Југославије, Васа Стајић, како

³¹ Светислав Стефановић, „Али. Наставак ‘Рефлексија у своје време‘“, на-ведено према: Светислав Стефановић, *На раскрсници: есеји, критике и поле-мике о модерној српској књижевности*, избор, предговор и редакција Гојко Тешић, Матица српска, Нови Сад, 2005, стр. 313.

³² Светислав Стефановић, „О политичкој поезији. Поводом прославе Змаје-вог“, *Српски књижевни гласник*, нова серија, књ. XVIII, бр. 3, 1. октобар 1929, стр. 201.

³³ Исто, стр. 201.

у тексту о *Родољубивим песмама* Вељка Петровића³⁴, тако и у већ поменутом тексту „Јован Јовановић Змај“ (1930), у којем ће подвући разлику (из данашње перспек-тиве више него јасну) између Гетеа, као писца, и Бран-дера, као књижевног јунака коме ова изјава („политичка песма – гадна песма“) припада, уочивши да други Гетеов јунак, такође у *Фаусту*, одбацује љубавну поезију, а да Гете овакав суд не износи ни о љубавном ни о политич-ком песништву. И сâм Вељко Петровић, у есеју о Змају „Песник времена и идеала“, употребљава аргументе сличне Стајићевим, како би указао на вредност политич-ке поезије, макар оног њеног дела који надилази ефемер-ност повода настанка „Прво, сва уметничка дела настају извесном пригодом, сва су она у суштини до симбола уопштене и овековечене персоналне ефемериде: друго, гетеовска реч: Politisch Lied, ein garstig Lied, оправдана је само утолико што песницима ређе испада за руком да политичку песму направе општељудском но љубав-ну, али је и ова потоња исто тако garstig кад песник свој мали лични доживљајчић и душевни трептајчић, као што је често случај, не уме да направи и мојим и твојим важним догађајем.“³⁵ Такође, одредница „народни“ или „национални“ песник, бард, везивана уз име Јована Јо-вановића Змаја, добијаће, у току времена, како негативне (Љубомир Недић, Светислав Стефановић, Милан Каша-нин), тако и позитивне конотације (Јаша Томић, Јаша М. Продановић, Јован Дучић, Милош Тривунац³⁶). Као да је

³⁴ Васа Стајић, „Песништво и родољубље“, *Летопис Матице српске*, год. 87, књ. 288, св. 4, 1912, стр. 1-15.

³⁵ Вељко Петровић, „Песник времена и идеала“, *Српски књижевни гласник*, нова серија, књ. XVIII, бр. 3, 1. октобар 1929, стр. 207.

³⁶ Љ. Недић, С. Стефановић, М. Кашанин, Ј. Томић, нав. текстови. Јаша М. Продановић, „Змај Јован Јовановић као политички песник“, *Српски*

и српска наука о књижевности, кроз процес разумевања Змајеве политичко-сатиричне поезије, постепено доспела до ступња саморазумљивости властитих категорија, тј. до одустајања од идентификације писца и лика у књижевном делу, односно песникове личности и лирског субјекта у тексту песме.

Запажање Милана Шевића „У нас се, као готово уопште, и о Змају писало, јер се волело или се мрзило (било Змај уопште или понешто на њему). Али ми често морамо бити као судије (класична слика Јустичије) и судити само дело. А када се гледа само дело, заиста се види друкчије него када се воли или кад се мрзи.“³⁷, може се узети као образложење седмог парадокса, везаног за статус поезије Јована Јовановића Змаја у есејистици, с једне, и антологијским изборима, с друге стране. Док су, пишући есеје и књижевне критике о Змају, историчари књижевности и писци допуштали себи да „воле или мрзе“, дотле су, као антологичари, били знатно ближи „класичној слици Јустичије“, те је, на тај начин, оштро критиковани и грубо оспоравани песник, Јован Јовановић Змај заступљен готово у свакој антологији српске поезије, и то редовно са великим бројем песама (занимљиве су, у овом контексту, *Антологија нове српске лирике* Богдана Поповића и *Нова антологија српске лирике* Светислава Стефановића).

Оми парадокс садржан је у чињеници да је један изразито популаран песник (народни песник, бард), какав

је био Јован Јовановић, с великим потешкоћама проналазио претплатнике за своје књиге, док је, слично, као уредник читаних и утицајних листова (политичко-сатиричних, забавно-поучних, за децу...) и календара, Змај своје претплатнике непрестано опомињао на потребу измирења новчаних обавеза према листу, самим тим, према издавачу, штампару, уреднику и власнику. Слаб одзив претплатника поводом огласа за објављивање књига песама Јована Јовановића Змаја може се тумачити преваходно ниским ступњем књижевне, културне и националне свести ондашње српске читалачке публике, популарношћу идеја Светозара Марковића (са којима је Змај полемисао када је у *Жижи* огласио *Ђулиће увеоке*), али и једном дозом немара и алкавости, која као константа прати све Змајеве парадоксе.³⁸

Набројани парадокси, везани за Змајеву биографију, начин приређивања Змајевих дела, поводе настанка есеја о Змају, Змајев „језички“ парадокс, немогућност разлучивања оригиналног стваралаштва овог аутора од превода/прерада, рецепцијски парадокс, парадокс статуса Змајеве поезије у есејима и антологијама, парадоксалност односа савременика према „народном песнику“, као и иманентнопоетички парадокс („чисти“, етерични лиричар егзистенцијалних радости и жалости, убојити сатиричар, талентовани пародичар и творац српске уметничке поезије за децу) сведоче о бурној (књижевној) судбини једног од водећих српских писаца XIX века,

књижевни гласник, нова серија, књ. XVIII, бр. 3, 1. октобар 1929, стр. 196-198. Јован Дучић, „Змај“, *Политика*, год. XXVI, бр. 7677, уторак, 17. септембар 1929, стр. 1. Милош Трибунац, „Наш народни бард“, *Летопис Матице српске*, год. 107, књ. 338, св. 1/3, октобар-новембар-децембар 1933, стр. 22-45.

³⁷ Милан Шевић, *Змајеви Ђулићи и Ђулићи увеоци у издању Српске књижевне задруге*, Штампарија Дунавске бановине, Нови Сад, 1932, стр. 10.

³⁸ Ни сам Змај своја књижевна дела није поштедео ове константе, те су тако издања Змајеве поезије, објављена за песниковог живота, са техничке стране прилично алкава, као што је алкав и поступак уношења политичко-сатиричних песама, насталих за потребе попуњавања часописних рубрика, са мноштвом неуглађених стихова, у потоње репрезентативне изборе поезије, без икаквих измена и дорађивања.

судбини која ће трајати докле год буде изазивала нове парадоксе. Али и понеку нову „алкавост“, подстицајну и неизбежну.

ИЗВОДИ ИЗ КРИТИКА

ЛАЗА КОСТИЋ

Бисенија је идеал нашега песника, идеал женске љубави. Оно што је у толиким посебним цртицама душевним назирао, оно што нам наговешћују толике не-свршене, недопеване лепоте у *Ђулићима* и *Ђулићима увеоцима*, то му се, у богоданом часу, појавило у једном никад не виђеном, ал' давно, непрестано слућеном лицу, у Бисенији. Опростите, не у лицу, у души. Лице можда и није најлепше у Бисеније. Али лепше, љубавније душе не можете ми лако наћи. Онај идеал што га је песник у својој младости снивао, тај му се приказао у старости, у Бисенији, само што је Бисенија надмашила онај идеал.

.....
– А како бива, кад песник има више идеала женских; нпр. Шекспир Јулију, Офелију, Корделију итд., – Гете Гретицу, Кларицу, Ифигенију, – Шилер Марију Стјуартову, Лујзу, Теклу.?

– Држимо се засада нашега песника, у кога, бар по моме мишљењу, Бисенији нема врснице, не годинама, него *врсноћом* срца, љубави. Дакако да није ни њему то прва женска глава замишљена као идеал женских врлина; ал' од оних пређашњих није ниједна вредна да јој буде другарица, а понека не би јој поднела ни за слушкињу. Имају, дакако, и у самим *Снохватицама*, неке умиљате главе које би се могле њој примаћи, бити јој